

Waarom de populariteit van Putnam zorgwekkend is

Een bespreking van Robert Putnams benadering van sociaal kapitaal

Talja Blokland is als Fellow van de Koninklijke Academie van Wetenschappen verbonden aan de Amsterdamse School voor Sociaal wetenschappelijk onderzoek en thans Visiting Research Fellow aan de Department of Sociology, Yale University.

Adres: ASSR
Kloveniersburgwal 48
1012 CX Amsterdam
E-mail: blokland@pscw.uva.nl

Samenvatting

Robert Putnams *Making Democracy Work* en *Bowling Alone* hebben belangrijke bijdragen geleverd aan de groeiende populariteit van 'sociaal kapitaal'. Sociale wetenschappers, van onderwijssociologen tot en met bestuurskundigen, hebben het er voortdurend over. Politici en beleidmakers zien in sociaal kapitaal een oplossing voor uiteenlopende problemen. Als concept is sociaal kapitaal in zekere zin oude wijn in nieuwe zakken. Het past in de Nederlandse discussie over 'sociale cohesie', de Britse debatten over 'sustainable communities' en de lange traditie van Amerikaanse zorgen over de 'waxing and waning of "community"' (Putnam 2000, 24). Hoewel lang niet alle academici sociaal kapitaal op Putnams wijze conceptualiseren, ga ik in dit artikel alleen in op zijn perspectief, omdat dat tot dusverre de meeste invloed in politiek en beleid heeft gehad.¹

1 Sociaal kapitaal 'to make democracy work': Robert Putnam in Italië

In *Making Democracy Work* (1993), resultaat van een langdurig onderzoek van een team, poogde Putnam het functioneren (*performance*) van democratische instituties en hun invloed op politieke en bestuurlijke praktijken te verklaren. Zijn centrale vraag was welke condities konden zorgen voor sterke, responsieve, effectieve representatieve instituties (1993, 6).

De stroming van nieuw institutionalisme in de politieke wetenschappen kende, zo constateerde Putnam, weliswaar onenigheden, maar bezat eensgezindheid over de idee dat instituties de politiek vorm en richting geven. Zij voorzagen de participanten aan het politiek spel immers van identiteiten, macht en strategieën. Ook was men het er min of meer over eens dat historische processen dergelijke instituties op hun beurt weer beïnvloedden. Putnam beargumenteerde dat dit nieuw institutionalisme een derde uitgangspunt behoefde, te weten dat sociale contexten het feitelijk functioneren van instituties mede bepaalden. De vrij open deur 'context doet er toe' werkte Putnam verder uit door in te gaan op de vraag, *welke* aspecten van

de context er het meest toe deden (1993, 8).

Putnam betwijfelde daarnaast of instituties wel zoveel invloed in de politieke arena uitoefenden als aanhangers van het nieuw institutionalisme veronderstelden.² Of instituties politieke veranderingen konden bewerkstelligen, en onder welke omstandigheden, was zijn inziens een empirische vraag. Zijn materiaal bracht hem tot de conclusie dat institutionele verandering (herziening van het regionaal stelsel) in Italië inderdaad leidde tot een veranderende politiek (1993, 20-6). Maar hij stelde ook vast dat de noordelijke regio's beter bestuurd werden dan de zuidelijke, al hadden de betrokken besturen *dezelfde* institutionele structuur (1993, 82) en hadden bewoners vergelijkbare opvattingen van goed bestuur (1993, 79-81).

Verklaringen voor dit verschil werden in het algemeen in voortgang in de economie gezocht. Putnam achtte deze relatie empirisch juist maar onvolledig, en meende dat de causaliteit – leidt economische voorspoed tot goed bestuur of andersom? – onduidelijk bleef (1993, 84-6). Hijzelf was meer geïnteresseerd in een 'civic community', gedefinieerd als 'patterns of civic involvement and social solidarity' (1993, 83) als verklarende variabele. Putnam onderzocht 'of het succes van een democratisch bestuur afhankelijk was van de mate waarin zijn omgeving het ideaal van een 'civic community' benaderde' (1993, 87).

Om vier redenen verwachtte hij een positieve relatie. Ten eerste kenmerkt burgerschap in zo'n gemeenschap zich door actieve participatie in de publieke zaak, en niet alleen uit eigen belang (1993, 88). Ten tweede houdt dit burgerschap gelijke rechten en plichten voor iedereen in. Het creëert zo horizontale relaties van reciprociteit en coöperatie, geen verticale relaties van autoriteit en afhankelijkheid. Burgers in zo'n gemeenschap treden elkaar, ten derde, hulpvaardig, vol vertrouwen en met respect tegemoet, ongeacht hun onderlinge verschillen. Ten vierde bestaan er in zo'n gemeenschap georganiseerde verbanden die bijdragen aan de effectiviteit en stabiliteit van democratisch bestuur, omdat zij hun leden tot coöperatie en solidariteit aanzetten (1993, 90). Dat mensen zich deze waarden tot gewoonten maken, heeft externe effecten op de samenleving als geheel. Aan de hand van vier empirische indicatoren (verenigingen, het lezerspubliek van kranten, de inhoudelijke oriëntatie van

kiezers en patronagenetwerken) stelde Putnam vast, dat inderdaad 'the performance of a regional government is somehow very closely related to the civic character of social and political life within the region' (1993, 99).

Constateren dat er een verband bestaat, geeft nog geen antwoord op de vraag *hoe* de variabelen verbonden zijn. Putnam bespreekt daarom in detail de (onder meer historische) verschillen tussen noord en zuid (1993, 99-157), die er uitdrukking van zijn dat het zuiden van Italië van oudsher gekarakteriseerd werd door verticale banden van afhankelijkheid en uitbuiting, terwijl het noorden horizontale banden van onderlinge solidariteit bezat (1993, 144). Het zijn de laatste die gepaard gaan met vertrouwen en coöperatie en die *make democracy work*, aldus Putnam.

Pas dan komt Putnam tot zijn formulering van sociaal kapitaal. Waarom, zo vraagt hij zich af, gaan niet alle mensen coöperatief met elkaar om als de voordelen daarvan voor iedereen zo duidelijk zijn? Speltheorie en theorieën van collectieve actie hebben daarop uiteenlopende antwoorden geformuleerd, waaronder de logica van collectieve actie waar iedereen zit te wachten tot de ander de eerste stappen zet en het dilemma van gevangenen (1993, 163). Volgens Putnam roepen zulke verklaringen alleen maar de vraag op waarom er *überhaupt* nog coöperatief handelen voorkomt. De antwoorden van het nieuw institutionalisme kunnen hem evenmin bevredigen. Deze komen erop neer dat 'collectieve actie'-dilemma's worden opgelost door de oprichting van instituties. Dat ziet Putnam niet zitten, omdat zijns inziens het oprichten van een institutie de betrokkenen eerst reeds voor een dilemma van collectieve actie plaatst (1993, 165-6). Hier keert Putnam terug naar zijn eerdere stelling, dat 'de context' ertoe doet. De mate waarin mensen succesvol 'collectieve actie'-dilemma's te lijf kunnen gaan, hangt af van de wijdere sociale context:

'voluntary cooperation is easier in a community that has inherited a substantial stock of social capital, in the forms of norms of reciprocity and networks of civic engagement' (1993, 167).

Met sociaal kapitaal bedoelt Putnam de eigenschappen van sociale organisatie in het algemeen, zoals

vertrouwen, normen en netwerken, die gecoördineerd handelen vergemakkelijken zodat samenlevingen efficiënt functioneren (ibid). Gedeelde normen en patronen van reciprociteit komen het verder opbouwen van institutionele arrangementen ten goede, en die dragen weer bij aan een verdere vergroting van sociaal kapitaal. Aan de hand van het werk van Albert Hirschman beargumenteert Putnam dat de meeste vormen van sociaal kapitaal bijzondere morele hulpbronnen (*moral resources*) zijn: 'resources whose supply increase rather than decrease through use and which become depleted if not used' (1993, 169). Kenmerken van sociaal kapitaal zijn voorts, dat het, anders dan andere vormen van kapitaal, een publiek goed betreft (1993, 170), het gewoonlijk als bijproduct van *andere* activiteiten wordt geproduceerd (ibid), en dat het berust op normen van reciprociteit en participatienetwerken van burgers (*civic engagement*) (1993, 171).

Het belang van deze participatienetwerken is vierledig (1993, 173-4): zulke netwerken van horizontale, solidaire relaties verhogen de potentiële kosten voor afwijkend gedrag in elke individuele transactie, stimuleren robuuste normen van reciprociteit, en maken communicatie- en informatiestromen mogelijk. Ten slotte zijn zulke netwerken een 'opslagplaats' voor in het verleden succesvolle coöperatie, en kunnen ze daarom een cultureel bepaald sjabloon bieden voor verder coöperatief handelen. Het is onjuist deze netwerken voor te stellen als de pastorale idylle van een organische gemeenschap met sterke, intensieve relaties; sterke bindingen zijn minder belangrijk dan zwakke bindingen:

'dense but segregated horizontal networks sustain cooperation *within* each groups, but networks of civic engagement that cut across social cleavages nourish wider cooperation' (1993, 175).

Precies daarom zijn participatie netwerken zo belangrijk voor sociaal kapitaal. De teloorgang van dergelijke netwerken werd Putnams belangrijkste zorg in zijn volgende studie.

2 Putnam weer thuis: sociaal kapitaal voor een 'civic community'

In *Bowling Alone* (2000) waarschuwt Putnam voor de afnemende voorraad sociaal kapitaal in de Ame-

rikaanse samenleving. In de jaren vijftig en zestig stond het sociaal kapitaal er florissant voor (al was de situatie van zwarten en andere minderheden precar):

'Engagement in community affairs and the sense of shared identity and reciprocity had never been greater in modern America, so the prospects for board-based civic mobilization to address our national failings seemed bright' (2000, 25).

Van dat mooie vooruitzicht kwam weinig terecht. Veel Amerikanen menen dat het samenleven ten nadele aan het veranderen is.³

Putnams centrale idee is dat sociale netwerken waarde hebben, en net als een schroevendraaier (fysiek kapitaal) of een diploma van hoger onderwijs (menselijk kapitaal) productief kunnen worden aangewend, op individueel en groepsniveau (2000: 19). Sociaal kapitaal en burgerschap (*civic virtue*) zijn nauw met elkaar verbonden, zo stelt Putnam opnieuw, omdat sociaal kapitaal kan bestaan uit netwerken, normen van reciprociteit en vertrouwen. Meer dan in zijn eerdere studie benadrukt Putnam echter, dat zij niet aan elkaar gelijk zijn. Een samenleving met veel mensen, deugdzaam maar geïsoleerde burgers, beschikt niet noodzakelijk over een schat aan sociaal kapitaal (ibid). In tegenstelling tot in zijn eerdere werk stelt Putnam nu, dat sociaal kapitaal zowel een publiek als een privaat goed kan zijn. Zijn belangstelling blijft evenwel vooral uitgaan naar de 'externe effecten' (*externalities*) van sociaal kapitaal op de bredere samenleving.

Laten zien *dat* het verhaal van de participatie van betrokken burgers in de Verenigde Staten een ontwikkeling met een neergaande lijn is, staat Putnam voor ogen met deel een van zijn boek. Hij biedt zijn lezers inzicht in veranderingen in politieke participatie, participatie in verenigingen en organisaties, religieuze participatie, verbindingen op het werk, en informele contacten met vrienden en familie. Nadat hij het effect van opleiding (2000, 66) en de betekenis van nieuwe participatiekanalen (zoals nieuwe religieuze oriëntaties) (2000, 79-82) heeft verdisconteerd, stelt Putnam dat er erosie optreedt in elk van de voornoemde participatiekanalen, *voorzover* het organisaties, participatievormen en con-

tacten betreft die mensen *alleen kunnen ondernemen als andere mensen ook actief zijn*. Begin deze eeuw zijn er weliswaar meer organisaties en verenigingen dan ooit, maar lid zijn van zulke clubs is een kwestie van het tekenen van een acceptgiro. Zulke passieve lidmaatschappen mogen nobel zijn, maar mensen stellen zich erdoor in verbinding met collectieve symbolen, leiders, en misschien met gezamenlijke idealen, maar *niet met elkaar* (2000, 52). Sociaal kapitaal is geen kwestie van deugdzaam burgerschap, van weldoen en filantropie. Sociaal kapitaal is een kwestie van sociale netwerken, en zijn essentie ligt in iets doen *met* anderen boven iets doen *voor* anderen (2000, 117).

Sociale veranderingen in het algemeen kunnen we, aldus Putnam, op twee wijzen bezien. Ten eerste treden zij op wanneer individuen hun inzichten, gewoonten enzovoorts veranderen, zoals mensen dat gewoonlijk doen naarmate ze ouder worden: het levensloop-effect (2000, 33; 248). Ten tweede verandert het sociale wanneer opeenvolgende generaties verschillen in hun gewoonten, overtuigingen enzovoorts, *zelfs* wanneer geen enkel individu zijn of haar houdingen en gewoonten ooit verandert: het generationeel effect (2000, 34). Veel van de veranderingen in participatie blijken generationeel. Putnam berekent dat de generaties geboren tussen 1910 en 1940 een 'long civic generation' vormden, en dat Amerikanen geboren na de Tweede Wereldoorlog veel minder geneigd waren actief te zijn en vertrouwen te hebben. Hoewel de patronen voor verschillende participatievormen verschillen, nemen de meeste af naarmate de generaties elkaar opvolgen (2000, 266).

Op zoek naar de verklaring voor de afnemende participatie bespreekt Putnam de effecten van de tijdsdruk en financiële zorgen (2000, 189-203), van suburbanisatie en forenzen (2000, 204-15) en van elektronisch vermaak, in het bijzonder de televisie (2000, 216-46). Maar de opeenvolging van generaties verklaart het meest van de verandering in participatieniveaus. Voor een deel valt dit samen met de opkomst van 'televisie generaties', maar lang niet de gehele verandering kan zo worden verklaard. Voor wat voor (combinatie van) redenen dan ook (en hier blijft de studie suggestief), geen generatie evenaarde meer de 'long civic generation'.⁴

Moet dit patroon ons zorgen baren? Putnam meent van wel, en toont aan waarom aan de hand

van de vier mechanismen van hoe sociaal kapitaal werkt (2000, 288-9). Ten eerste herhaalt hij het argument uit zijn eerdere werk, dat mensen collectieve problemen gemakkelijker kunnen oplossen als zij beschikken over een institutioneel mechanisme dat naleving van collectief wenselijk gedrag bewerkstelligt. Sociaal kapitaal is zo'n mechanisme. Ten tweede dragen de herhaalde interacties tussen mensen die elkaar vertrouwen lagere transactiekosten, zodat vooruitgang voor iedereen soepel verloopt.⁵ Putnam meent ten derde dat sociaal kapitaal het lot van mensen verbetert doordat het ze doet realiseren op hoeveel wijzen hun lot met dat van anderen is verbonden – dat brengt tolerantie, empathie, en minder cynisme. Mensen die actieve relaties vol vertrouwen hebben met familie, vrienden of anderen, ontwikkelen karaktertrekken die 'goed voor de rest van de samenleving zijn' (2000, 288; 116-133). Ten slotte stroomt informatie door kapitaalcrachtige netwerken. Zulke informatie dient ook het eigenbelang: mensen met een rijkdom aan sociaal kapitaal hebben bijvoorbeeld meer kans op het vinden van een baan, zoals uit eerder onderzoek al is gebleken, of kunnen beter omgaan met stress (2000, 289).

Hoe goed sociaal kapitaal voor een samenleving is laat Putnam zien aan de hand van welzijn en schoolsucces van kinderen, economische voorspoed, veiligheid in buurten, gezondheid en geluk, en democratisch burgerschap en bestuur – zijn oude thema. Hij construeert een 'index van sociaal kapitaal' waarin hij veertien items opneemt, uiteenlopend van sociaal vertrouwen – gemeten met de welbekende vraag 'denkt U dat mensen elkaar in het algemeen kunnen vertrouwen of ...' – tot indicatoren van verenigingsleven, vrijwilligerswerk, betrokkenheid bij politiek en informele sociabiliteit. Hij presenteert dan empirisch materiaal voor de individuele staten van Amerika waaruit ondermeer blijkt, dat kinderen beter af zijn in staten die hoog scoren in sociaal kapitaal (2000, 298), dat scholen daar beter functioneren (2000, 300), dat gewelddadige misdrijven er minder voorkomen (2000, 309), en dat de volksgezondheid er beter is (2000, 330).

Putnam bespreekt vervolgens wat men zou kunnen doen om de afname van sociaal kapitaal tegen te gaan. Hij vergelijkt het hedendaagse Amerika met dat van de vorige eeuwwisseling, een tijd met evenzeer snelle technologische verandering en

groeïende welvaart, en met vergelijkbare zorgen over sociale stabiliteit, rechtvaardigheid en solidariteit (2000, 381). Het was evenwel juist een periode die door vrijwilligersclubs, en organisaties met grote ledenaantallen het tijdperk van 'civic creativity' kan worden genoemd (2000, 384). Uit een naar eigen zeggen gestileerde versie van de geschiedenis dat politieke mobilisatie na de eeuwwisseling haar oorsprong vond in het sociaal kapitaal dat in de voorafgaande decennia was opgebouwd, leert Putnam de les dat investeren in sociaal kapitaal geen alternatief was voor politieke mobilisatie en hervormingen, maar een voorwaarde ervoor (2000, 399).⁶ In de jaren voor de 'long civic generation' lag dus de voedingsbodem – of vormde zich het sociaal kapitaal – voor de latere hoge participatieniveaus.

Putnam onderkent dat terugkijken kan resulteren in pleidooien voor homogeniteit en uitsluiting, maar ziet in die periode toch handreikingen voor een 'agenda voor sociaal kapitalisten'. Zo roept hij op tot burgerschapseducatie voor jongeren (2000, 404); aanpassing van betaalde arbeid zodat meer ruimte komt voor familie en gemeenschap (2000, 406-7); terugdringing van pendelen en verbetering van lokale contacten door het aantrekkelijker maken van openbare ruimte (2000, 408); stimulering van betrokkenheid in 'een of andere spirituele gemeenschap', echter zonder dat dit religieuze tolerantie in de weg mag staan (2000, 409-10); het bouwen van sociaal kapitaal dat bruggen slaat door participatie (niet alleen consumptie of appreciatie!) in uiteenlopende culturele activiteiten als een manier om verschillende groepen burgers bij elkaar te brengen (2000, 411) en het veranderen van het Amerikaans politieke stelsel, zodat meer mensen zullen participeren (2000, 412). Putnam pretendeert niet dat hij alle wegen kent die tot deze veranderingen kunnen leiden, maar stelt wel dat zowel overheidsingrijpen als de inspanningen van gewone mensen vereist zijn. Alle verandering zou op zowel institutioneel als individueel niveau moeten worden nagestreefd, al ontbreekt een visie op hun onderlinge verhouding. Dat brengt mij bij mijn kritiek.

3 Waarom Putnams populariteit zorgwekkend is: kritiek

Making Democracy Work en *Bowling Alone* zijn goed gedocumenteerde empirische studies die zoveel empirische thema's bijeenbrengen, dat men meest-

al data kan presenteren – vooral op lagere schaalniveaus – waarin een bepaalde trend net even iets anders verloopt, of een onderdeel in de interpretatie van data kan identificeren dat ander onderzoek tegensprekt (vgl. Knack 2001). De keerzijde van de enorme hoeveelheid data waarop Putnam zich beroept is, dat de bronnen nauwelijks te controleren vallen, zodat de vraag of er bewijsmateriaal weggevallen is dat minder mooi in zijn model past, onbeantwoord blijven moet.

Voor *Bowling Alone* is een warm boek. Putnam neemt zijn zorgen, die hij deelt met zoveel Amerikanen, serieus – hij liet zichzelf in een interview met *The New York Times* (6 mei 2000, B6) vergelijken met Jane Jacobs en John Dewey (al voegde hij toe dat 'het in de wetenschappen een minder prestigieuze activiteit is geworden om sociale hervormingen na te streven'). Hoewel hij dit later zelf een overdrijving noemde, is zijn standpunt dat hij erkenning van andere academici belangrijk vindt, maar het belangrijkste doel van dit boek was 'to change America' (Blokland 2001). De populariteit van Putnams argument is daarom niet alleen een functie van de kwaliteit en de empirische onderbouwing, maar ook van zijn welbewuste pogingen zijn boodschap te verkondigen voor een breed publiek.

Zijn eerste studie resulteerde in een uitgebreide academische discussie over zowel empirische als methodologische kwesties.⁷ Zo vroegen critici zich af in hoeverre Putnams data op accurate wijze in een historisch model waren gebracht. Zij stelden onder meer, dat zijn reconstructie van de Italiaanse geschiedenis weliswaar mooi in zijn model van sociaal kapitaal paste, maar dat zijn causale gevolgtrekkingen dubieus waren (Tarrow 1996, 396). De kritiek op de wijze waarop Putnam omspringt met causaliteit is opnieuw geuit op zijn laatste studie (Lin 2001, 211).

Ook Putnams conceptueel raamwerk kwam onder vuur. Levi, bijvoorbeeld, vatte Putnams verklaring voor zijn verbinding tussen een vitaal verenigingsleven en goed bestuur als volgt samen: het samenleven in de 'civic' regio's werd vereenvoudigd door de verwachting dat anderen zich aan normen zouden houden, en die verwachting bracht de betrokkene zelf tot conformisme aan normen, hetgeen dan weer een tegemoetkoming aan de verwachtingen van medeburgers inhield. Levi deed daarmee niet geheel recht aan alle aspecten van so-

ciaal kapitaal die Putnam behandelde. Toch zullen velen zich kunnen vinden in haar kritiek op de padafhankelijkheid die Putnam in zijn historische benadering van Italië toepaste: te metaforisch en analytisch te weinig rigide. Feitelijk wijst zij op de afwezigheid van een menselijke factor, of *agency*. Bovendien geeft zij impliciet aan, dat de gedachte dat instituties eerdere ervaringen en praktijken kunnen opslaan, onderontwikkeld blijft.⁸

'Past events may circumscribe contemporary choices, but they neither determine nor predict the decisions at all crossroads since the initial starting point (...) Historically given structures and experiences affect choices, but they must be continually reproduced to have the same effects they had in the past' (Levi 1996, 45).

Verwijten dat hij te weinig aandacht had besteed aan de precieze mechanismen waarlangs sociaal kapitaal productief aangewend kon worden en conceptuele onduidelijkheid over de term (o.a. Levi 1996, 47) lijkt Putnam in zijn nieuwe studie ter harte te hebben genomen. Ook dit boek is en wordt in academische kringen heftig bediscussieerd.

De kritieken richten zich opnieuw op methodologische en empirische kwesties, in het bijzonder de aard van zijn materiaal en welke organisaties en verenigingen Putnam wel en niet in ogenschouw genomen heeft. Zo stelt Schudson (1998) dat mensen op heel andere fronten actieve burgers kunnen zijn dan zij dat voorheen waren (in plaats van sporten bij de YMCA gaat men nu naar een commerciële sportschool), en zijn zij mogelijk actief op basis van bepaalde kwesties die hen zorgen baren, in plaats van altijd maar in eeuwige vergaderzaaltjes te zitten. Wie voorts onder het motto dat ook het persoonlijke politiek is *alles* in het sociaal leven tot politiek heeft gemaakt, kan niet met Putnam meegaan in zijn overtuiging dat er een verband bestaat tussen democratie en sociaal kapitaal (vgl. Schudson 1998, 3; vgl. ook Newton 1997).

Op hetzelfde punt richt Minkoff (1997) haar kritiek. Zij meent dat Putnam ten onrechte geen aandacht heeft besteed aan nationale sociale bewegingen, zoals de gaybeweging, de NAACP en de studentenbeweging uit de jaren zestig. Toch spelen die volgens haar een cruciale rol in zowel civil society als de productie van sociaal kapitaal, omdat zij de

infrastructuur bieden voor collectieve actie, het voor anders gemarginaliseerde leden van de samenleving mogelijk maken collectieve identiteiten te vormen, en het publiek debat invulling geven. Ook Greeley brengt naar voren dat er best nog sociaal kapitaal te vinden is. Vooral wanneer men Amerikanen met anderen vergelijkt, hebben zij nog altijd een genereus, door religie gedreven 'habit of the heart' (Greeley 1997, 7-8). Opvallend is echter, dat deze auteurs weliswaar de bepaling van hoe sociaal kapitaal te meten willen oprekken, maar de specifieke definitie, met de sterke nadruk op persoon-tot-persoon contact, op theoretisch niveau niet bekritisseren. Skocpol's kritiek komt meer in die richting. Zij richt zich op de haar inziens individualistische en 'localistische' uitgangspunten van Putnam:

'He writes as if civic associations spring from the purely local decisions of collections of individuals – with everyone in the socioeconomic structure potentially counting the same as everyone else' (1996, 3).

Zij laat zien dat het 'Tocquevilliaans romanticisme' dat hierin doorschemert, onjuist is. Vrijwilligersorganisaties en verenigingen ontstaan historisch gezien niet spontaan van onderop, opgericht door individuen in kleine geografische eenheden die besluiten iets voor elkaar te krijgen buiten de politieke arena. Voor de ontwikkeling van veel van de organisaties in de Verenigde Staten waren politieke gebeurtenissen en processen juist cruciaal, naast urbanisatie, industrialisering en immigratie (Skocpol 1996, 5). Bovendien vond organisatie op alle schaalniveaus plaats, en bleef zij niet beperkt tot of begon zij zelfs niet op lokaal niveau. Een uitwerking van de tweede helft van haar kritiek, dat Putnam te veel iedereen in de sociale structuur als elkaars gelijken ziet, komt in haar bijdrage helaas minder van de grond.

Hoewel Corey Robin Putnam niet op zijn waarde weet te schatten – zonder in zijn bespreking fatsoenlijk op de analyse van Putnam in te gaan, permiteert hij het zich de studie voor een 'mislukte jammerklacht' uit te maken (Robin 2001) – formuleert hij deze tekortkoming wel het meest expliciet:

'He longs for a vibrant public square where men and women meet to discuss the great

questions of the day and then continue the conversation over beers. But he won't touch the political conflicts – particularly about capitalism and economic inequality – that drive people in and out of that square.'

Hoewel niet zijn insteek en zijn toon, deel ik Robin's bezwaar: categoriale ongelijkheid, economisch of raciaal, krijgt in het werk van Putnam en in de toepassingen van Putnams ideeën in onderzoek en beleid te weinig aandacht.⁹

Men moet Putnam nageven dat hij een hoofdstuk wijdt aan de 'donkere zijde' van sociaal kapitaal (2000, 350-63). Daarin vraagt hij zich af of gelijkheid en sociaal kapitaal zich tot elkaar verhouden. Zijn statistieken, waarin hij zijn sociaal kapitaal index afzet tegen een (tien jaar oude) index van gelijkheid in inkomen en 'burgerschap', laat zien dat de Amerikaanse deelstaten met het hoogste niveau sociaal kapitaal ook de staten zijn met de meeste gelijkheid (2000, 359). Putnam acht het empirisch bewijs onomstotelijk: gemeenschap en gelijkheid versterken elkaar (2000, 358). Hij onderkent evenwel, maar zonder dit ten volle uit te werken, dat sociale ongelijkheden in sociaal kapitaal vervat kunnen liggen:

'Norms and networks that serve some groups may obstruct others, particularly if the norms are discriminatory or the networks socially segregated. A recognition of the importance of social capital in sustaining community life does not exempt us from the need to worry about how that "community" is defined – who is inside and thus benefits from social capital and who is outside and does not' (ibid).

Het overstijgen van categoriale grenzen van klasse, ras, etniciteit of sekse vraagt om wat Putnam typeert als het insluitend sociaal kapitaal dat bruggen slaat (*bridging*), niet dat van *bonding* dat uitsluitend werken kan, omdat het exclusieve identiteiten en homogene groepsvorming bevordert, en vooral specifieke reciprociteit en solidariteit ten goede komt.¹⁰ Bridging daarentegen is sociaal kapitaal dat naar buiten is gericht, en is te vinden in netwerken die mensen met externe hulpbronnen verbinden en hen toegang tot informatiestromen verschaffen. Putnam hecht dus opnieuw meer aan

zwakke dan aan sterke bindingen. Dit onderscheid komt dicht in de buurt van Granovetter's (1973) indeling, maar het inherent collectieve karakter van de vormen van sociaal kapitaal van Putnam zorgt voor een relevant verschil. Hoewel Putnams voorbeelden in het boek vaak verwijzen naar individuele personen, gaat zijn belangrijkste aandacht uit naar de effecten van sociaal kapitaal op de samenleving, en individuen zijn niet belangrijker dan instituties (Putnam 2000, 403; 413; Putnam 1993, 18-36). Zijn uitleg van hoe bridging meer is dan de optelsom van de verbindingslijnen in het netwerk van een individu, laat echter te wensen over. Bridging lijkt niets anders om het lijf te hebben dan mensen in contact brengen met andere mensen, die elkaar dan vanzelf aardig gaan vinden en elkaar gaan helpen. De collectieve en institutionele dimensies verdwijnen wat uit beeld.

Putnam presenteert daarmee eigenlijk een variatie op de contacthypothese. De contacthypothese heeft haar origines in de sociale psychologie en komt erop neer dat wanneer de frequentie van interacties tussen mensen of groepen mensen toeneemt, zij meer begrip voor elkaar krijgen, elkaar aardiger gaan vinden en meer gaan respecteren (Homans 1951; Allport 1979; Cook 1978).¹¹ Putnam lijkt zich op het standpunt te stellen dat als we allemaal weer (?) samen bowlen, we bruggen slaan over grenzen van klasse, ras, etniciteit en sekse, en dat allerlei vormen van participatie kunnen floreren. Sport en de kunsten moeten ons leren ons te verbinden met mensen die niet zijn als wijzelf (Putnam 2000, 411).

Zo reduceert zijn benadering sociale ongelijkheid tot een kwestie van contact, cohesie en gemeenschap, niet van uitbuiting en het afschermen van kansen, waardoor we categoriale ongelijkheden creëren en bestendigen (Tilly 1998b). Sociale ongelijkheden verworden tot een probleem van desintegratie, op vergelijkbare wijze als dat in de Nederlandse discussie over sociale cohesie is gebeurd (Blokland 2000). Het 'geheel' ('de samenleving', 'de gemeenschap', 'de maatschappij') blijft een conceptueel onderontwikkelde notie, en wordt voor vanzelfsprekend gehouden. We kunnen daar allemaal in participeren, en er allemaal onderdeel van worden. Als we nog niet participeren hebben we slechts de juiste bruggen en de juiste soorten netwerken nodig. Hebben we die eenmaal, dan kun-

nen we meedoen en tellen we allemaal vol- en gelijkwaardig mee. Dat sociale ongelijkheden hun basis kunnen hebben in de structuur en organisatie van het 'geheel' zelf, staat analytisch buiten spel.

Deze impliciete visie op sociale ongelijkheid als integratieprobleem verklaart mogelijk de populariteit van Putnam onder politici en beleidsmakers, vooral degenen onder hen die staan voor de taak 'sustainable communities', of 'sociale cohesie in wijken en steden' te bevorderen (zoals in Nederland in het Grote Steden Beleid en in het Verenigd Koninkrijk in *New Deal for Communities* (Taylor 2000)). Maar zo'n visie verhoudt zich slecht tot analyses van de oorzaken van de processen die tot sociale ongelijkheden leiden. In zo'n visie vindt geen afscherming van kansen plaats, worden geen legitimerende verhalen voor maatschappelijk succes van etnische en raciale groepen geconstrueerd, maken mensen zich hun gestigmatiseerde positie niet eigen, en wordt er niemand uitgebuit; allemaal processen die in *sociale relaties en netwerken* plaatsvinden.

Verbinden we sociaal kapitaal met armoede, dan sluit zo'n visie op ongelijkheid als integratieprobleem vrij naadloos aan bij in Amerika en in toemende mate ook in Europa populaire argumenten, waarin de armen verantwoordelijk worden gehouden voor hun eigen armoede (Gans 1995). De 'onderklasse' heeft niet alleen een tekort aan menselijk en financieel kapitaal om zichzelf omhoog te werken, maar heeft nu ook een achterstand in soci-

aal kapitaal. Armen hebben geen relaties, of de relaties die ze hebben helpen hen niet vooruit, maar 'bestendigen' slechts hun cultuur. Zoals destijds de 'armoedecultuur'-discussie de visie op armoede als een gedragsprobleem bevestigde (Stafford en Ladner 1990, 183), vervulde de discussie over de 'onderklasse' dezelfde functie (Aporte 1990, 17; vgl. Katz 1993). Stafford en Ladner hebben beargumenteerd dat noch de benadering van armoede in de 'armoedecultuur'-discussie noch het perspectief op armoede in de discussie over de onderklasse de institutionele praktijken en karakteristieken die de toegang en participatie van groepen beperken en leiden tot ongelijkheden in hulpbronnen centraal hebben gesteld, terwijl daar wellicht de oorzaken van sociale ongelijkheden te vinden zijn.

Buiten zijn intenties om dreigt het werk van Putnam een nieuwe ronde in te luiden van een debat met hetzelfde verhaal, maar anders verteld: het verhaal van de vermeende tekortkomingen van de armen, die moeten participeren en bruggen moeten bouwen ter verbetering van hun eigen lot (terwijl, toegegeven, zij die het beter hebben in deze ronde ook met de armen moeten gaan recreëren). Zelfs als Putnam instemt met auteurs als Tilly, dat ongelijkheden voortkomen uit sociale mechanismen die veelal geïnstitutionaliseerd zijn, blijft de vraag onbeantwoord hoe de bruggen die hij voorstaat *vervolgens* geacht worden deze institutionele praktijken te doorbreken.

Noten

1 In het belangrijkste alternatieve perspectief vat men sociaal kapitaal op als onderdeel van 'kapitaal theorieën' (Lin 2001). Dit debat draait onder meer om pogingen een omvattende handelingstheorie te formuleren. Hierin past veel empirisch onderzoek geïnspireerd door Coleman (1988; 1990). Mijn kritiek is minder op dit tweede perspectief van toepassing. In een later artikel hoop ik echter aan de hand van Charles Tilly's conceptie van sociale ongelijkheid (Tilly 1998a en 2000a) en Bourdieu's bijdrage over sociaal kapitaal te laten zien, dat de wijze van conceptualisering van ongelijkheid binnen dit tweede perspectief eveneens zorgwekkend is (Bourdieu, 1983).

2 Zo wees hij erop dat 'two centuries of constitution-writing around the world warn us (...) that designers of new institutions are often writing on water' (1993, 170).

3 Academics schuiven dergelijke zorgen gemakkelijk terzijde, in plaats van zich te verdiepen in de oorzaken van dit onge-

noegen: 'American's concern about weakening community bonds may be misplaced or exaggerated, but a decent respect for the opinion of our fellow citizens suggests that we should explore this issue more thoroughly' (Putnam 2000: 25).

4 Anders dan in eerdere artikelen, benadrukt Putnam (Putnam 1994, 1995) dus niet langer de televisie als 'the culprit'.

5 Dit argument baseert Putnam op Arrow's (1972) studie van het belang van vertrouwen in economische interacties, en is ook geformuleerd in sociologische studies als die van Sztompka (1999) en Misztal (1996).

6 Impliciet antwoordt Putnam hier de conservatieven die stellen dat overheid en politiek sociaal kapitaal verhinderen, of dat sociaal kapitaal en kapitaalcrachtige instituties een alternatief voor de overheid kunnen zijn (zie Skocpol 1996, 1).

7 Tarrow's artikel geeft een overzicht van de discussies van destijds.

8 Ons geringe begrip van hoe dit proces plaatsvindt, is on-

der meer onderwerp van discussie in Tilly (1998b en 2000).
 9 Ik ontleen de notie 'categoriale ongelijkheid' aan Tilly, 1998a. Zie voor een korte samenvatting van zijn ideeën Blokland 2002.
 10 Putnam ontleent dit onderscheid aan Gittel en Vidal (1998).

II De hypothese is uitvoerig onderzocht in de cognitieve psychologie van discriminatie en categorisering (zie Hogg en Abrams 1988) en studies naar interetnische verhoudingen en racisme van sociaal-psychologen en -sociologen (zie bijvoorbeeld Pettigrew 1980; Hewstone en Brown 1986).

Literatuur

- Allpoer, G.W., 1979, *The nature of prejudice*, Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Aporte, R., 1990, 'Definitions of the underclass: A critical analysis'. In: Gans, H. (red.), *Definitions of the underclass: A critical analysis*, Newbury Park: Sage, 117-137.
- Arrow, K., 1972, 'Gifts and exchanges'. *Philosophy and Public Affairs*, 1.
- Blokland, T.V., 2000, 'Unraveling three of a kind: Cohesion, community and solidarity'. *Netherlands Journal of Social Science*, 1: 56-70.
- Blokland, T.V., 2001, 'Robert Putnam: Over de waarde van sociaal kapitaal'. *Facta*, 4: 10-14.
- Blokland, T.V., 2002, 'Sociale ongelijkheden verklaard: Charles Tilly over Durable Inequalities'. *Facta*, 2: 8-12.
- Bourdieu, P., 1983, 'The forms of capital'. In: Richardson, J.G. (red.), *The forms of capital*, New York: Greenwood Press, 241-258.
- Coleman, J.S., 1988, 'Social capital and the creation of human capital'. *American Journal of Sociology*, Issue Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure: 95-120.
- Coleman, J.S., 1990, *The foundations of social theory*, Cambridge, MA: Belknap.
- Cook, M., 1978, *Sexual attraction*, Oxford: Pergamon Press.
- Gans, H.J., 1991, *People, plans and policies*, New York: Columbia University Press.
- Gans, H.J., 1995, *The war against the poor: The underclass and antipoverty policy*, New York: Basic Books.
- Gittel, R. en A. Vidal, 1998, *Community organizing: Building social capital as a development strategy*, Thousands Oaks, CA: Sage.
- Granovetter, M.S., 1973, 'The strenght of weak ties'. *American Journal of Sociology*, 6: 1360-1380.
- Greeley, A., 1997, 'The other civic America: Religion and social capital'. *The American Prospect*, 32: 1-8 (online: <http://www.prospect.org/print-friendly/print/v8/32/greeley-a.html>).
- Hewstone, M. en Brown, R., 1986, 'Contact is not enough: An intergroup perspective on the "contact hypotheses"'. In: M. Hewstone en R. Brown (red.), *Contact and conflict in intergroup encounters*, Oxford: Basil Blackwell, 1-44.
- Hogg, M. A. en D. Abrams, 1988, *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*, London: Routledge.
- Homans, G.C., 1951, *The human group*, Lonon: Routledge.
- Katz, M. B. 1993, 'The urban "underclass" as a metaphor of social transformation'. In: Katz, M. B. (red.), *The urban "underclass" as a metaphor of social transformation*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 3-26.
- Knack, S., 2001, 'Review of Robert D. Putnam: "Bowling Alone"'. *Public Choice*, 390-395.
- Levi, M., 1996, 'Social and unsocial capital: A review essay of Robert Putnam's "Making Democracy Work"'. *Politics & Society*, 1: 45-55.
- Lin, N., 2001, *Social capital: A theory of social structure and action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Minkoff, D.C., 1997, 'Producing social capital'. *American Behavioral Scientist*, 5: 606-619.
- Misztal, B.A., 1996, *Trust in modern societies*, Cambridge: Polity.
- Newton, K., 1997, 'Social capital and democracy'. *American Behavioral Scientist*, 5: 575-586.
- Pettigrew, T.F., 1980, *The sociology of race relations: Reflection and reform*, New York: Free Press.
- Putnam, R.D., 1993, *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*, Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R.D., 1994, 'Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America'. *PS*, December 1995: 664-683.
- Putnam, R.D., 1995, 'Bowling alone: America's declining social capital'. *Journal of Democracy*, 6: 65-78.
- Putnam, R.D., 2000, *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, New York: Simon & Schuster.
- Robin, C., 2001, 'Missing the point. Review essay of R. Putnam: Bowling Alone'. *Dissent*, 2.
- Schudson, M., 1996, 'What if civic life didn't die?'. *The American Prospect*, 25: 1-7 (online: <http://www.prospect.org/print-friendly/print/v7/25/25-cntr.html>).
- Skocpol, T., 1996, 'Unravelling from above'. *The American Prospect*, 25: 1-7 (on line: <http://www.prospect.org/print-friendly/print/v7/25/25-cnt2.html>).
- Stafford, W.W. en J. Ladner, 1990, 'Political dimensions of the underclass concept'. In: Gans, H. J. (red.), *Political dimensions of the underclass concept*, Newbury Park, CA: Sage, 138-155.
- Sztompha, P., 1999, *Trust: A sociological theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, S., 1996, 'Making social science work across space and time: A critical reflection on Robert Putnam's "Making Democracy Work"'. *American Political Science Review*, 2: 389-397.
- Taylor, M., 2000, 'Communities in the lead: Power, organisational capacity and social capital'. *Urban Studies*, 5: 1019-1035.
- Tilly, C., 1998a, 'Contentious conversations'. *Social Research*, 3: 491-510.
- Tilly, C., 1998b, *Durable inequality*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Tilly, C., 2000, 'How do relations store histories?'. *Annual Review of Sociology*, 721-723.